

POKOL BÉLA

Jogdogmatika és értelmi rendszer – jogtörténeti vázlat

A római jog 1100-as évek kezdetétől történő újjáéledése hét szakaszban és változáson át jutott el az 1800-as évek végére az európai kontinentális országokban ahhoz, hogy a jog egy átfogó értelmi összefüggésrendszer szerint épül fel, jogáganként összezsírozott jogdogmatikai kategóriarendszer köré elrendezett szabályokkal, melyek működtetését az elméleti egyetemi jogtudomány és a gyakorlati bírói jogalkalmazás illetve más gyakorlati jogászcsoporthoz látják el.

1. Az első szakaszt kb. másfél évszázadon át az 1100-as évek elejétől indulva a glosszátorok tevékenysége jelentette, akik alapvetően csak tanították a klasszikus római jogot abban a formában, amit Jusziniánusz császár utasítására 529-ben összeállított Digesta nevű jogirodalmi gyűjtemény, illetve az e császár által kiadott Codex, a hozzácsatolt további joganyag Novellák néven, és a jog átfogó vázlatát tanítási célzattal bemutató Institutio anyaga jelentett, és aminek fő részét, a Digestát csak több száz év lappangás után 1050 körül találták meg ismét Pisában (lásd Weimar 1973, Hamza 2002, Lange 1997). Az ez alapján meginduló jogi oktatás Bolognában, majd több itáliai városban, később a franciáknál és az angoloknál glosszálás formájában feldolgozta és értelmezte a római jog más körülményekre szabott anyagát és fogalmait tanítási célzattal, de nagy részét ennek nem használták az ezt értelmező jogász „doktorok”.

2. Az így másfél száz év alatt átértelmezett és átalakított római jogot az 1250-es évek után fokozatosan erősödően elkezdtek alkalmazni a mindennapi jogi vitákban. A megsokasodott jogi egyetemek és jogászprofesszorok a tanítás mellett fő tevékenységként a gyakorlati jogi vitákban alkalmazták most már a jogot, mint szakvélemény-készítőket (konzíliumadás) vagy még mint ítéletkészítőket is. Ez terjesztette el igazán a római jogot és változtatta mindennapi használt joggá, különösen a régi római birodalomba tartozó területeken, de azon kívül is, a legformalizáltabban a római birodalom örököseként fellépő Német-Római Birodalom területein. Ez a szakasz az észak-olasz, a spanyol, a dél-francia, a holland és a német területeken tartott egészen az 1500-as évekig.

3. Harmadik szakaszként az egyes francia egyetemi jogászskörökben az 1500-as évektől elterjedő jogi humanizmus tekinthető, noha ez saját korában inkább csak kis csoportok kezdeményezése volt, de utóhatását tekintve hozzájárult a mai rendszeres jog kialakulásához. Itt a gyakorlatból kiemelkedő és az újkortól elterjedő pontosabb tudományos eszme hatására kritikusabban és tudatosabban álltak a római jogi „szent szövegekhez” és egyrészt értelmi rendszer kiépítését kezdték el az alapvetően esetjogi személetű római jogban – ehhez segített a kálvinizmus eszmeisége is, amely a teológiában is a szöveghez tapadás helyett az értelmi rendszerszerű ábrázolást helyezte a középpontba. Innen a hollandokhoz tevődik át az 1600-as évek elejére ennek súlypontja, és ezt a középkori torzult latin elvetése és a klasszikus latinra törekvésük miatt „elegáns jurisprudencia” név alatt tárgyalja a jogtörténet.

4. Egy részben párhuzamos fejlődést jelent az előbbivel a negyedik szakasz az 1600-as évek elejétől, amely az *usus modernus* név alatt a németeknél a gyakorlatilag alkalmazott római jogot még inkább az akkori körülményekhez adaptálva alakította ki, a konzíliumadással és az ítéletkészítéssel teljes mértékben a gyakorlatba beleszövő egyetemi jogászság professzori köreivel. Ez a tevékenység itt eltart az 1800-as év második feléig, noha az 1700-as évek első évtizedei után lassan háttérbe szorítják néhány német területen ezt a tevékenységet. E szakaszban a részben már rendszerezett és az egyes jogterületeket jobban elválasztó összegzések születnek, melyek ugyan a gyakorlati jogi problémákat esetjogilag közelítik meg, de némi általánosabb fogalomképzés és a szövegek tudatosabb értelmezése és alakítása már jellemzővé válik.

5. Az ötödik szakaszt az 1650-es évek után felerősödve a világi természetjogok és ennek keretén belül a jog rendszerszerű ábrázolásának igénye jellemzi. Az átfogó szinten a főként René Descartes által véghezvitt fordulat az igazság absztrakt, rendszerszerű és deduktív lépésekkel logikai úton megteremtett követelménye az összes szellemi szférában elterjedt erre az időre, és a jogban ez jelent meg a természetjog új formájában, az észből levezetett észjog keretei között. Ennek előalakja volt még a Descartes előtt Petrus Ramus, akinek logikai rendszerező művei Johannes Althusius munkáit befolyásolták a rendszeres jog megteremtése felé. De igazán ez a törekvés a descartesi fordulat után alkotó Samuel Pufendorf és különösen Christian Wolff munkái révén érte el 1750-re jogi életet a németeknél az észjogi fogalmi rendszer formájában.

6. A hatodik szakaszt a jogtudományt igazi tudománnyá tenni akaró jogtudósok tevékenysége jellemzi az 1700-as évek végén, és ebben a sok jogi elemzést egyetlen közös elvrendszerre igyekeztek visszavezetni, mivel az új tudományfelfogás szerint csak ez változtatja a jogi szellemi tevékenységet valóban jogtudománnyá. Ez eleinte a természetjoghoz kapcsolt jogfilozófia megteremtését célozta, majd a természetjogról leszakadva önálló jogfilozófia megalkotása vált a céljá. *A gyakorlatban működő jog felett, a szellemi jogi tevékenységben egy összefüggő és ellent-*

mondásmentes fogalmi rendszer megteremtése, csúcsán a jogfilozófiával és ehhez igazított részletes jogi elemzésekkel a magánjog a büntetőjog és a közjog területén – ez volt e fejlődési szakaszban a lényeg. Ennek fő alakja a német Gustav Hugo volt, de a kanti filozófián belül az erkölcs- és jogfilozófia, majd Hegel jogfilozófiája mind ebbe a törekvésbe tartoznak.

7. Végül az utolsó szakasz jellemzője az 1800-as évek elejétől, hogy a fogalmi rendszerszerűséget és az ellentmondásmentes összefüggést már nem csak a joggal való szellemi foglalkozásban akarták elérni, hanem *az átfogó értelmi rendszer magában a jogban vált célkitűzéssé*, és az egyes jogágak szabályanyagából az absztraktabb fogalmi rendszer kiemelését teszik a középponttá. Ennek fő alakja Savigny, Puchta és Anselm Feuerbach, és az 1800-as évek második felére fokozatosan kialakul az átfogó magánjogi dogmatika, majd a büntetőjogi dogmatika, és a közjogi dogmatika kiépítése is megkezdődik.

A következő alcímek ezeket a szakaszokat bontják ki különböző részletességgel.

1. A glosszátorok szöveghez tapadása

A glosszátorok a középkori skolasztikus módszert alkalmazva alakították ki glosszáikat, és a skolasztikus módszer lényege volt a grammatika és a logika szabályainak használata. „Ennek megfelelően a grammatika és a logika határozta meg a skolasztikus jogászok munkáját: szómagyarázatok, definíciók, a logikai összefüggések gondos feltárása azáltal, hogy a párhuzamos helyeket és a (látszólag) ellentétes helyeket összegyűjtötték, továbbá a harmonizálás, különösen úgy, hogy a fogalmakat belülről szétbontották (*divisio*). Ám átfogó rendszerre a későbbi természetjogi rendszerezés vagy pandektisztika értelmében nem törekedtek, sokkal inkább a topika és retorika értelmében vett általános érvek összegyűjtésére törekedtek csak” (Coing 1973:69). „Az alapbeállítódásuknak megfelelően a szöveget minden részletében komolyan vették, mint autoritativ szöveget, és mindezt egy meszeszemenően kazuisztikusan összeállított műben, mint amit a jusztiniánuszi gyűjtemény jelentett. Az exegézis mindig az egyes fragmentumnál kezdődött, melyek egy-egy eseti döntést jelentettek eleve, és ettől alapvetően nem távolodtak el. A skolasztikus jogtudomány nem volt hajlandó arra, hogy az általános szabály kedvéért az eseti döntéstől eltávolodjon, és egy átfogó elvhez eljusson. Általános jelentéshez csak abban a formában igyekeztek eljutni, amit az általánosan használható érvek gyűjtése jelentett” (i. m. 70. p.). A későbbi átfogó rendszerezés már csak azért sem jöhetett létre ekkor, mert az előadások nem egy-egy téma határai szerint folytak, hanem a források alapján, és még ha az adott téma több forrásban is felmerült, sem fogták azokat össze, hanem csak ha a források elemzésekor odajutottak a csatlakozó részben, annak keretei között. Nem különböztettek ekkor a közjog és a magánjog témái szerint sem. De ez volt a középkorban minden más szakmához

tartozó fakultás oktatásánál is a helyzet, és a „szent könyvet” az egyes források helyei szerint ismertették, nem tárgyi összefüggések és elhatárolások szerinti rendszerben.

Az előadás módszere: a docens felolvasta a szöveghelyet, és bármely szöveghely kihagyását, illetve egy törvény szöveghelyének elhalasztását és egy másik hellyel való összevonását tiltotta a szabályzat. Először a szöveghelyet kellett felolvasni, aztán a glosszáját. Mivel állandó gond volt a diákoknál ekkor a kéziratok megléte, ezért alakult ki a szigorú szokás, hogy mindig fel kellett olvasni a szöveghelyet, és ez még akkor is megmaradt, amikor később a nyomtatáskor ez már nem lett volna gond. Pl. 1457-ben Perugia egyetemének szabályzata azt írta, hogy akkor is fel kell olvasni a szöveget, ha a diákok tiltakoznak ez ellen. A felolvasás után a docens a szöveg általánosan használható érveit kiemelte, ezek voltak a „notabilia”-k. „A notabilia kiemelése nem annyira az eseti szabálynak egy elvre visszavezetését jelentette, hanem az eseti szabály általános érvként való használatának bemutatását” (i. m. 73. p. és Lange 1997:134–138). Miután Accursius glosszái bevetették váltak, a tanításban az egyes helyeken erre is mindig kitértek. A közékor vége felé a Corpus iuris egyes szöveghelyeinél belép még Bartolus fejtegetéseinek ismertetése is, egyetemi szabályzatok által előírva. A teljes Corpus iuris civilis előadása 1443-ban a franciáknál három év alatt ment végbe, de Bologna-ban 1317-en öt évet írtak elő a tanulásra, és a hatodik évben a már előadásokat és repetitioakat kellett tartaniuk, és ezért ezeket már Baccalaureus-nak nevezték. A licenciatvizsga jelentette a tanulmányok lezárását, és ekkor megkapta a Licentia docendi-t. Ezzel szemben a doktori vizsga egy ceremóniális esemény volt, ahol egy ünnepi lakomát is kellett tartania a jelöltnek a professzorok részére, előtte itt is előadást kellett tartania, ahogy a licencia-vizsgánál, itt is pontoztak, és a doktori kollégium előtt a kérdésekre és kifogásokra válaszolnia kellett a jelöltnek. De itt az egész egy ünnepélyes ceremónia keretében zajlott. E vizsgákért illetéket kellett fizetni, amiből részesült a doktori kollégium tagsága, de bizonyos adományok is elő voltak írva a professzorok részére. Sokszor volt visszaélés, pl. Accursius és a fia a diákoknak kölcsönöket adott, és a vizsgák előtt is voltak vesztegetések számukra, amit IV. Nikolaus pápa egy 1291-es okleveléből lehet tudni.

A római jog nagy része pusztán egyetemi jogi tanítás része volt, és inkább elmeélesítő jelleggel hatottak ekkor a klasszikus római jog magánjogi kérdésekben kifejtett disztinkciói. De még a pusztán egyetemi céllal történő római jogi szövegfeldolgozást is visszafogta az, hogy jogi írásokkal foglalkozás a keresztény írásoknak azt a korabeli szellemét vette át, amely az írásokat és azok minden szövegrészét szentségként kezelte. A jogászok számára a justiniánuszi kodifikáció megtalált szövege, a corpus iuris, mint a vallásos hit számára a Biblia jelent meg. Minden egyes szövegrész maga volt az igazság ebben a szemléletben, miközben a Digesta ötven könyve – ma is több vastag kötetet tesz ki ez a szöveg – 533-ban összeállítva 300–400 évvel korábban született művekből való kivonatolásoknak volt a gyűjteménye, és e szövegek is negyven eltérő szerzőtől származtak eredetileg, kiknek munkássága között sokszor száz évek teltek el. De a császár összeállítói maguk is több ellentmondást hoztak létre a különböző szövegrészek kiemelésénél,

és a Digesta könyveibe beiktatásnál. Ennek ellenére az 1100-as évek elejétől a Corpus iuris-t tanítani kezdő glosszátorok minden egyes szövegrészt és mondatot a teljes igazság foglalataként kezeltek, és az eltérő szövegrészek közötti esetleges ellentmondások létezése fel sem merült számukra.

E korlátozott értelemmel való feldolgozás mellett is a több évtizedes munka eredményeként lassanként végül mégiscsak a középkori állapotok felé közelítették a Corpus iuris szabályanyagát és intézményeit. Párhuzamosan ezzel az 1200-as évekre nagy fellendülésen mentek keresztül az Európa, Bizánc és az arabok országai közötti kapcsolatok, a kereskedelem és az ezeket bonyolító városok, így a valamikori fejlettebb városi életre szabott római jogi szabályok egyre inkább szükségessé váltak a középkori városi élet, a kereskedelem és kézműves ipar szabályozására. Így az 1200-as évek második felére a glosszátorok majd 200 éves tevékenységét összegezve Accursius a Summa glossaria c. művében egységes alakban foglalta össze a teljes, átformált római jogi anyagot, és ezt már egyre inkább a mindennapi élet jogi vitáiban is elkezdték felhasználni (lásd ehhez Wenzel 1969, Hajnik 1891, az újabb magyar nyelvű elemzések közül Ruszoly 1997).

2. A konzíliumadás, ítélkező jogi fakultások

Az ítélkező jogi fakultások az 1200-as évek végi észak-olasz területek kezdetei után az 1400-as évek közepétől indulóan a németeknél alakultak ki, és ez az egyetemi jogászprofesszori csoportokat helyezte a konkrét eseti bíráskodás középpontjába (a témáról részletesebben lásd Pokol 2006). De ugyanakkor ezek a professzori ítélkező testületek, a Spruchkollegium-ok egyben a mai ügyvédi tevékenység tudományosabb válfaját, a konzíliumadást is ellátták, és e tevékenységük nem egyszerűen „melléktevékenységet” jelentett a tanítás és a jogirodalmi tevékenység mellett, mert az ebből adódó munkateher és a befolyó honoráriumok bőven – néha többszörösen – meghaladták az egyetemi oktatói munkát és finanszírozását. A konzíliumadás a németeken túl, szélesebb körben is, az olaszoknál, a franciáknál, a spanyoloknál és a hollandoknál is központi szerepet játszott az egyetemi professzorok tevékenységében, igaz itt rajtuk kívül hamar megjelentek a városi hivatalnokok, a felsőbírák és az állami központi kancellária főtisztviselői konkurenciaként (lásd ehhez Scholz 1976; Wagner 1976; Walter 1976).

A kommentátorok idején a konzíliumadás már folyamatos foglalkozássá vált, és ezeket vagy a feleknek még az üzleti tevékenységük folyamán adtak, vagy a peres eljárásuk menetében a felek valamelyike, vagy a bíróság kérésére. Bár a fő szabály szerint az itáliai gyakorlatban ekkor a bíróság kérte a peres eljárásban a konzíliumot a felek javaslatára vagy e nélkül is. Mint stabil intézmény, az eljárásban először az 1200-as években jelent meg a konzíliumadás. Több városi statútumban megjelent ebben az időszakban ennek szabályozása, de Durantis „Speculum iudiciale” c. 1246-os kézikönyve is ezt bizonyítja. Woldemar Engelmann 1938-as „Wiedergeburt der europäischen Rechtskultur” c. könyve kimutatta, hogy elsősorban a Podesta-bírósági formával rendelkező városokban alkalmazták ezt, mivel az

így külföldről jött bírák nem ismerték a helyi jogot, de különösen, mert hivatali idejük lejártá után felelősek voltak döntéseikért (lásd ehhez Szabó Béla leírását is, különösen Szabó 2001:122). De a *ius commun* álláspontja szerint később az alakult ki, hogy nehéz és bonyolult esetekben a bíróságnak joga volt konzíliumot kérni, amelyet ugyan figyelembe kellett vennie döntése kialakításában aztán, de uralkodó vélemény szerint ehhez nem volt kötve (Horn 1973:337). Később a városi statútumok egyre inkább azt írták elő, hogy a bíró a felek kérésére köteles beszerezni a konzíliumot az adott ügyben, de hivatalból kérés csak kivételes legyen. Az 1300-as és 1400-as években néhány városi statútum azt írta elő, hogy a bíró köteles a konzílium alapján dönteni. Ezek a konzíliumok rendszerint egyedi jogtudósok jogi véleményei voltak, de néha testületi jogvélemény is volt. A konzílium tárgya legtöbbször egy egész jogeset volt – amihez elküldték az aktákat – de sokszor csak egy-egy jogi kérdés.

Az olaszoknál elterjedtek voltak a bírósági konzíliumok is, amikor egy bíróság kért ilyet egy magasabb bíróságtól, mely az előtte futó ügyben akart megalapozottabb ítéletet hozni. Voltak olyan bíróságok is, melyek egyszerűen csak aláírást kértek egy másik bíróság által már elkészített konzíliumhoz, hogy erősítse annak hitelét, ahogy a privát professzorok korábbi olasz gyakorlatában is ez a „duplázás” jelentős volt. A későbbi időkben a konzíliumok hanyatlása következett be, és ennek oka, hogy az 1600-as évekre a felsőbíróságok szerepe növekedett az alsóbíróságok ítéleteinek felülvizsgálatában, és itt egyetemi jogászprofesszorok voltak a középpontban, illetve a jogászok krémje lassan itt kezdett kialakulni, szemben az 1200-1400-as évekkel, amikor az egyetemek jelentették ezt a helyet. Így a megnövekedett tekintélyű felsőbíróságok ítéletei léptek a jogi vélemények tekintélyhierarchiájának élére, és a másik oldalról pedig az egyszerű ügyvédi tevékenység allegatio-i (keresetleveleik tényleírásai és jogi fejtegetésük) kezdték átvenni az egyetemi emberek konzíliumai szerepét, melyeket néhány ügyvéd még *responsum*oknak is nevezett az összegyűjtött kiadáskor a nagyobb tekintély kedvéért, de ezek már egyszerű ügyvédi munkát jelentettek, tisztán egy-egy fél mellett elfogultan. Így ez a konzíliumok tekintélyét végleg eltüntette. Az alsó bíróságokon még egy ideig élt az 1700-as években is a konzíliumokra támaszkodás, de a felsőbíróságokon ez szinte teljesen megszűnt ekkora.

Az összkép tehát az olasz egyetemeken belüli ítélkezésre illetve a konzíliumadás gyakorlatára a következő: az 1200-as évek második felére a bírák ítéleteinek leadása az egyetemi professzorok felé sűrűn alkalmazott volt, igaz nem a későbbi német megoldással, az egész egyetemi *Spruchkollégium* döntését, hanem csak egy-egy jogászprofesszort kértek erre fel, vagy a felek megegyezése szerint, vagy a bíró választása szerint. Később ez a szerep csökkent, és az 1400-as évektől csak az egyetemi professzorok konzíliumadásának fontossága maradt meg – ennek csúcsa még az 1500-as évek első fele volt –, és innentől egyre inkább a jogtudósokkal feltöltött felsőbíróságok ítélkezési gyakorlata lépett a középpontba az 1600-as években, noha csökkenően azért még a konzíliumadások is megmaradtak, majd a 1700-as évekre ez már csak az alsóbíróságokon maradt meg.

A professzori konzíliumadás elterjedtségét a német területeken az itt kialakult eljárási szabályok is segítették, ugyanis, ha egy perbe induló fél a per megkezdése előtt egy számára kedvező döntést valószínűsítő konzíliummal rendelkezett, akkor pervesztése esetén sem kellett megfizetni az ellenfél költségeit, és ez sokszor megközelítette vagy meghaladta a perrel megnyerhető értéket is. Vagyis az okos ügyvédek tanácsára a peres felek beszerezték egy ilyet, mielőtt belevágtak a perbe. De az eljárás közbeni megegyezésnél is a pozíciót javító funkciója volt egy konzílium beszerzésének, mivel ha a peres fél egy számára kedvező szakvéleményt szerzett, akkor egyrészt a másik fél még pernyertesség esetén sem remélhette drága költségeinek megtérítését, és ez a megegyezés felé szorította, másrészt ez a fél elszántságát demonstrálta a per folytatására, elbátortalanító hatást téve és a megegyezés felé ösztönözve a másik felet (Falk 2006:231).

A konzíliumadás és az ítélező fakultások paradicsomát így az olaszok gyakorlatát átvéve a német egyetemi jogászság valószínűsítette meg az 1500-as évektől. A konzíliumadás és az egyetemi ítékezés itteni összefüggéséről írta nemrég egy ezzel foglalkozó monográfia: „Az akkori szakvéleményadás funkcionális mechanizmusai elválaszthatatlanul össze voltak kötve egy intézménnyel, mely a Régi Birodalomban központi szerepet játszott, az aktafelküldési eljárással (*transmissio actorum*)” (Falk 2006:5). Vitás volt az eltérő német területek között, hogy a bíró köteles-e kihirdetni a megkapott ítéleti formulát, vagy azt elvetve egy másik egyetemhez fordulhat-e ezután más ítéleti formuláért. A többség a megismételt eljárást lehetségesnek tartotta, és néha gyakorolta is. A bíróságok kérésére adott konzíliumok és az ítéletek indokolási kötelessége vitatott volt, és a régi német bíróságok egészen az 1700-as elejéig az ítéleti indokolás megadásától fel voltak mentve. Ugyanígy a Spruchfakultás részére sem állt fenn általános indokolási kötelesség az aktafelküldési eljárás keretében az ítéleti formulán túl, de ha bíróság adott esetben erre kérte őket, akkor kötelesek voltak erre is, noha ez hosszabb időt vett igénybe, és megdrágította az eljárást. Ezzel szemben a magánfél részére adott konzíliumokban az indokokat rendszerint meg kellett adni.

A foglalkoztatottabb ítélező fakultások munkaterhére jó adatot ad egy 1800-as évek közepéről származó információ, melyben Jéna egyetemétől származó ítéleteket és konzíliumokat annak alapításától (1558) az addig eltelt kb. 300 évben összesen 400 ezerre teszik, vagyis ez évente több mint ezer ilyen döntést jelent, vagyis naponta majd négy döntést. (És mindezt az ebben részt vevő professzorok tanítási kötelezettsége mellett...) Egy-egy ügyben a jogerős döntésig sokszor több aktafelküldési eljárásra és részítelet meghozatalára is sor került. „Sok bíróság átengedte a Spruchkollégiumoknak nemcsak a végső ítélet meghozatalát, hanem az eljárásban felmerült részíteletek meghozatalát is. Így került például egy ügyben, melyben a fiatal Christian Thomasius mint védő lépett fel, a lipcsei Schöffenstein öt döntésére aktafelküldési eljárás keretében” (Falk 2006:22).

Az egyes bíróságok választhattak a jogi fakultások között az aktafelküldésnél, de rendszerint stabil kapcsolatok jöttek létre egy-egy bíróság és az általa preferált egyetem között ebben a dimenzióban. „Így például Göttingen egyeteme az 1700-as években gyakran hónapról hónapra 10–30 ügy aktáit kapta meg ugyanattól a bíró-

ságtól” (Falk 2006:23.) A váltást, a kapcsolat megszakadását rendszerint csak speciális ok hozta létre, például gyakran előforduló késlekedés az adott egyetem túlterheltsége miatt, vagy gyakori olyan döntés, amely nagy mértékben szemben állt a bíróság által várt ítélettel, vagy a túl magas díj követelése. Például Erlangen egyeteme az 1700-as évek közepén elvesztett egy addig jól fizető bíróságot az átlagtól mesze magasabb honorárium követelése miatt. Néha fenyegetéssel is igyekeztek a bíróságok rövid határidő alatt ítéleti formulát kikényszeríteni az egyetemektől, pl. Cleve bírósága azt írta, hogy ha hat-nyolc héten belül nem kapja meg az ítéletet, akkor a jövőben nem küld aktákat az adott egyetemre.

Az egyes professzorok többszörös bírósági és más funkciói nagyon jellemzőek voltak, az 1600-as évek egyik leghíresebb német jogásza, Benedict Carpzow, aki egy életen át a lipcsei Schöffenhof tagja lett, ezentúl a lipcsei Appellationsgericht bírója, a legfelsőbb szász bíróság tagja, és még az Oberkonsistorium tagja is Lipcsében. E mellett egy ideig még hercegi tanácsos is volt, de erről később lemondott, hogy ítélkezési és szakirodalmi tevékenységnek szentelhesse magát.

A jó pénzeket hozó konzíliumgyűjtemények ellen szólalt fel nagyon korán Andreas Alciat (1492-1550), mivel ezeket a megbízók érdekei által torzított jogi érvelésnek tekintette, és jogtudomány számára ezeket alkalmatlannak tartotta. Maga is sok konzíliumot készített, és ő nem is adta ki ezeket nyomtatásban, igaz aztán örököse, unokaöccse (egyben tanszéki utódja) a későbbi kardinális, Franciscus Alciat csak kiadott egy válogatást ezekből. Vele szemben Tiberius Decian igyekezett megvédeni a konzíliumadást egy vitairatban és ennek tisztességét állította, pl. azt írva, hogy csak akkor lehet elvállalni egy ügyet konzíliumra, ha a megbízó igazságáról előre meggyőződik a jogtudós, és ezután már igenis arra kell törekednie a konzíliumban, hogy a megbízó jogos igényét kimutassa a legjobb érvekkel. Ez az érv aztán állandóan felmerült a későbbiekben a megbízó érdekei iránt elfogult konzíliumok védelmében, csak az maradt ki, hogy Decian ehhez előzetes megbizonyosodást írt elő a megbízó igényének jogosságáról, és csak ez esetben írta elfogadhatónak a konzílium készítését.

A konzíliumadás utáni honorárium tehermentesítette az államot a nagyobb bérék fizetésétől a professzorok részére és az egyetemek fenntartásának költségeit csökkentette, és ez különösen inséges időkben, amikor az állami pénztár nem működött a háborúskodások és viszályok miatt vált alapvetővé, és a jogi karok ebből biztos pénzhez juthattak. De ugyanígy a bírák sem kapták meg a pénzüket sokszor, és ezek jogászdoktorai a konzíliumokból tudtak megélni. Szemben az olasz állapotokkal, ahol a fix bírói fizetés már a középkor végétől bevetté vált, németeknél ez sokáig még hiányzott. Pl. Weimar hercegségében kiadták utasításba a bíróságoknak 1696-ban, hogy segítő a jénai Schöffenhof-t, ide kell küldeni az aktákat ítéletkérésére, és mást nem lehet előnyben részesíteni ennél. De Erlangen egyetemének professzorai is folyamatosan petíciókban kérték a hercegség fejét, hogy a hazai bíróságok aktafelküldését feléjük tegye kötelezővé, amit az meg is tett.

A professzori Spruchkollégiumok ítélelhozatali tevékenységük mellett konzíliumokat is adtak bíróságok és magánfelek kérésére mind magánjogi, mind büntető ügyekben, de ezen túl még egyes tagjai külön is vállaltak mind bíróságok felől,

mind magánfelek részéről érkezett kérésekre konzíliumadásokat. Ebből adódott a probléma, hogy elvállalhatja-e az ítélet készítését az adott Spruchkollégium, ha a testület maga vagy egyik tagja már adott ez ügyben konzíliumot? Ez vitatott volt, noha sokan látták ennek hátrányait, az elfogultság létrejöttét, de az ebben részt vevő egyes professzorok sok érvet hoztak ennek „előnyei” kimutatására is.

Egy-egy pozíció ezekben a professzori Spruchkollégiumokban nagyon keresett volt, és sokszor ingyen dolgoztak azok az egyetemi oktatók, aki be akartak ide kerülni és vártak az üresedésre. Ám a benn lévők pedig még a nagy munkateher mellett is vonakodtak a bővítéstől sokszor, mert ezzel több felé kellett osztani a honoráriumokat. Így Wittenberg egyetemének Spruchkolléguma hét tagból állt és négy póttagból, mely utóbbiak semmilyen honoráriumra nem számíthattak, csak arra, hogy bekerülésük után busásan megtérül munkájuk. Ezek a szegényes egyetemi fizetésüket addig mint ügyvédek egészítették ki. És ez a karrier jellemző volt a jogi kari oktatóknál: ügyvédi munka, majd a peres felek által kért konzíliumadásba beszállás, majd végül professzorrá válva a Spruchkollégium tagjaként ítélelhoztalba bekapcsolódással a csúcsra értek. A nagy konkurencia az egyetemi oktatók között arra vezetett több helyen, hogy az átfogó egyetemi oktatógárdán belül egy szűkebb kör alakult ki a „dékánképes” professzorokra szűkülve, akik az egyetemi Spruchkollégium tevékenységet teljesen maguk között tartották, és a többieket csak az oktatásba engedték beszállni (lásd ehhez adatokat Rostock egyetemének leírásáról is Kischkel 2003:65–87.).

A túlzott pártosság problémája a konzíliumadásnál a megbízók jóindulatának kereséséért, illetve ezzel összefüggésben az így lefektetett normatív támpontjaik torzításai, amikor ilyen ügyekben aztán később ítéletkészítésben vettek részt, állandóan felmerült. Pl. Hannover Hofgericht-je 1790-ben kihirdette, hogy a jövőben nem küld ítéletkérelést Rostock egyetemi Spruchkollégiumához, mert az a jog minden szilárd elvét félredobja ítéletkészítésénél. Ilyen döntések aztán az adott egyetem ítélezési és konzíliumadási hírnevét alaposan tönkretették, és megindult az ilyenfajta üzletmenetük radikális csökkenése. De ebbe az irányba hatott az is, ha egy ítélező testület vagy egy-egy tagja a magán konzíliumadásban túlságosan magas honoráriumhoz ragaszkodott, és ezzel elriasztották a szokásos ügyfeleket. Ulrich Falk általános megállapítása a testületi és az egyes jogászprofesszorok konzíliumadásáról, hogy ez a fő szabály szerint pártos volt a megbízó érdekében, és csak a kivétel volt, ha ettől egy-egy testület vagy professzor rendszeresen eltekintett, és tényleg a jog elveit és normáit szilárdan alkalmazta.

Ez további gondot jelentett, hogy a konzíliumkérelmnél a megbízók szelektív tényállásközlése volt a jellemző ügyükben, ám ezt a konzíliumadási gyakorlat nem vizsgálta, és mint igazságot vette alapul a szakvélemény megadásánál. A peres felek ügyvédei által adott narrációk túlzott torzításának csak az szabott határt, hogy ha későbbi bírsági vizsgálatnál a valóságos tények nagyon eltértek a narrációban előadottaktól, akkor az arra szabott szakvélemény értéktelenné és kidobott pénzzé válhatott. A konzíliumadási gyakorlat ezért óvatosságból mindig hozzáfűzte záradékképpen, hogy a szakvéleményt a megbízó által előadott tényállás alapján adták meg. A felek (illetve ügyvédek) középkori narrációit Marcus Fabius Quintilianus

antik orátor-kézikönyvének maximája határozta meg, aki azt írta az orátor feladatént, hogy „némely dolgot hozzá lehet tenni, némely dolgot megváltoztatva előadni, némelyeket pedig elhallgatni, de elhallgatni csak azt szabad, ami nagyon szükséges, és ami egyben lehetségesnek is tűnik”.

3. *A jogi humanizmus korrekciói*

Ez az egyetemi professzori bekapcsolódás a joggyakorlatba hosszú ideig megmaradt az esetjogi feldolgozás szintjén, és csak átfogóbb szellemi-kulturális változások indították el a jogon belül is az átfogó értelmi rendszer kialakítására törekvést, és ezzel az absztrakt jogdogmatikai fogalmak rendszerére épített jogi szabályozás kialakulását. Az első lépést ebben az irányban az 1500-a évek elejétől az átfogó reneszánsz szellemiség egyetemi jogászokra tett késői átgyűrűzése indította el.

A jogi humanizmus az 1500–1700 közötti időszakban létezett, de fő ereje az 1500-s években volt a franciáknál, és a későbbi holland elegáns juriszprudencia már csak ennek egy mellékcentrumba volt. A franciáknál is Bourges egyeteme volt a fellegetvárak, a hollandoknál aztán Leiden egyetem vált azzá. Bourges legnagyobb alakjai Andreas Alciat, Hugues Doneau (Hugo Donellus) és Jacques Cujas voltak. A humanista jogtudomány egyik fő támadása a korábbi jogi nézetek ellen a források korlátozottasága volt, mely kizárólag a jusztiinianuszi kódexek és a Justiniánus által összeállított Digesta alapján nézte a római jogot. A jogi humanistákra az addigi tudósok egyirányú latin irányultsága mellé bejött a görög és a bizánci források kutatása is, és ezen keresztül a jusztiinianuszi összegzésen kívüli anyagokat is be tudtak vonni a kutatásba.

A humanizmus mozgalma szétért a jogászoknak ezt az önelégedettségét, mely egyedül a római jog jusztiinianuszi kodifikációban levő forrásaiból táplálkozott, és ezzel szemben átfogóbb szellemi forrásokat igyekeztek bevonni. Így nagy mértékben Ciceró műveire is támaszkodtak, és annak a római jog feletti kritikáját átvéve, majd a görög jogfilozófusokkal magukkal megismerkedve a római jog számára egy elbizonytalanítást, egy válságot hozott létre. A kortárs juriszprudencia a válságból kiutat keresve új intézményi és dogmatikai megoldásokat igyekezett feltalálni, és ez a jogi humanisták programjában az újjáélesztett görög *aequitas* gondolat körül szerveződött, és ezzel új legitimáló eszközt és mércét talált. Domenico Maffei 1956-ban írt anyagában azt emeli ki, hogy a jogi humanisták a jog és az erkölcs, a jog és a igazságosság, a törvények természetét stb. kutatva olyan kérdéseket vetettek fel, mint abban a korban más kérdésekből indulva a protestáns gondolkodók és a gallikanizmus hívei is, de ide tartozott a jog és a szélesebb kulturális viszonyok kérdésének beemelése, illetve a gazdasági egyenlőtlenség és a jog viszonyának felvetése (Troje 1977). Ez jelentette a „*mos gallicus*” gondolkodóinak eltérését a „*mos italicus*”-tól, átfogóbb kulturális és gazdasági világmépünk szintjén (Wieacker 1967: 222–231).

A jogi humanizmus egyik törekvése az áthagyományozódott és sokszor torzult jogi szövegek helyett eredetibb római jog szövegeket találása és kiadása volt, és ezek mellett az eredeti római jogi kultúrát még jobban ismerő és felhasználó bizánci görög szerzők kiadása, illetve ezek szemszögén keresztül kritizálni a korábbi évszázadok középkori feldolgozásait és jogi konstrukcióit. A bolognai Digesta szöveg mellett később a Littera Florentina vált a pontosabb szöveg alapjává, de ezt csak 1553-ban nyomatták ki, és tették szélesebb körben is elérhetővé, az addig kézzel írt másolatok szűkössége után. A Digesta eredeti szövegét a görög nyelvű Basiliken bevonásával igyekeztek mélyebben megérteni. A pontosabb Digesta-szöveg mellett a jogi humanisták egy másik erőfeszítése a Jusztiniánusz előtti római jogi szövegek feltalálása, kiadása és a római jog elemzésébe bevonása volt, így Paulus egy anyagának megtalálása említhető itt, melyet Cujas dolgozott fel 1558-ban. A görög-bizánci szövegek az egyházi kánonjog kritikájához és a keresztény egyházon belüli reformáció törekvéseihez is döntően hozzájárultak, és ez így visszahatva, 1540-ben pl. egy görög nyelvű régi kánonjogi szöveg kiadása Jean du Tillet részéről a titkos kálvinizmus gyanúját váltotta ki az egyházi hatóságok részéről.

A jogi humanisták a korábbi jogi irodalmi feldolgozási formával is szakítottak. Míg a korábbi jogi feldolgozások a jogi *tanításból* nőttek ki, addig a jogi humanisták a *kutatás kapcsán* használt szövegfeldolgozás formáját fejlesztették ki, és ezt Observatio-nak nevezték, és egy-egy probléma megfigyeléséből kinőtt elemzéseket aztán observatio-gyűjteményekben publikálták, melyből később a monográfia formája kinőtt. A jogi humanisták kezdték a Digesta-ba foglalt töredékek eredeti kontextusát és ebben való értelmét kutatni, és e kutatás kiegészítője volt a Digesta-ba a töredékeken túl beillesztett „interpolációk” kutatása és elkülönítése a klasszikus szövegektől, és ezzel az eredeti római jog szellemének kiemelése Justinianus bizánci korának körülményeiből, és ezzel együtt az ezen alapuló középkori jogi konstrukciók alóli kiszabadulás.

A jog rendszerezése felé tett fejlődés fontos lépése volt monográfia formájának létrejötte. Ennek és ezzel a rendszeres feldolgozás létrejöttének a kezdete Budé és Alciat műveiben található. Guillaume Budé 1515-ös könyve a római pénzügyek szabályozásáról egy átfogó elemzés, és ennek összekapcsolódása miatt az érmék anyagával, a mértékegységeket is vizsgálta. Az egyes részleteket azonban még csak asszociációs technikával kötötte össze, és ez nem volt még rendszeres-átfogó elemzés. Alciat átfogóbb monografikus elemzése tagoltabb és áttekinthetőbb lett, és a jogértelmezésről 1530-ban írt műve már rendszeresebb elemzést eredményezett. Ő az egyszerűbb értelmezési kérdésektől a komplexebbek felé haladt módszeresen, és így elemezte a tárgyat. Ezután az átfogó feldolgozások Alciat eljárását követték.

Egy másik irányt jelentett a rendszeres jogdogmatika felé a jogi érvelésmélet formálódása. Először Rogerius 1463-ban írt egy önálló traktátust a jogértelmezés gyakorlatáról és elméletéről. A középkori érvelésméletek egy alfabetikusan rendezett érvelési formula-gyűjteményt jelentettek, és ezek a katalógusok tendenciájában egyre bővültek. Dinus Mugellanus és Jacobus de Arena kezdte ezt el, és ez Caccialupis-nál már 133 érvelési formulára duzzadt, kezdve az „argumentum ab

anticipatione” bezárva az „argumentum a toto” formulával. Egy-egy ilyen érvelési formula mellé egy rövid magyarázó leírást tettek, majd néhány törvényi hely és kánonjogi szabály volt példaként felhozva, melyek az adott formulát megformulázták, elismerték vagy használták is. Egy hosszú bővülési folyamat után Nicolaus Everardus (1462–1532). Topikájában talál lezárást ez a fejlődés. A „Loci argumentorum legales” című műve kiadásról-kiadásra növekedett, és miközben kezdetben csak 100 formulát használt, ez felment az 1581-es kiadásban már 130-ra. E gyűjtemények mellett Cicero és Quintilian érvelésméleti írásait is elemezték e korban, pl. Rudolf Agricola 1480-as *De inventione dialectica* c. írása, hatott a jogászokra is. A bolognai Petrus Andrea Grammarus (1480–1528) 1507-es művét „Topica legalia” címmel adták ki, és ezt a címet használta 1520-ban Claudius Cantiuncula is érvelésméletére. Cantiuncula már az érvelési formulák pusztá felsorolásán túl egy összefüggést igyekszik ezek között találni, és úgy összeállítani ezeket. Külön választotta a külső érvelési formulákat és a belső formulákat. A későbbiekben Grammarus és Cantiuncula részeit összeolvasztották, és úgy terjedt a jogi logika szerzőinél. A rendszerezettebb topikától a jog rendszere felé tett nagy lépést Johannes Apel 1535-ben megjelent írásában, az ő dialektikája már a dogmatika fogalmi és rendszerképzését szolgálta.

Petrus Ramus (1515–1572) fejtett ki 1572-es művében egy rendszerre törekvő módszertant, aki hitt a természet által adott gondolkodásmódban, az egészséges emberi értelem dialektikájában. A dialektikának mint művészetnek a természetes-dialektikus gondolkodás utánzásában kell megítélése szerint állnia, és ez ahhoz vezette, hogy a gondolkodásnak az általánostól az egyes felé kell irányulnia – ahogy ez Arisztotelesznél is volt –, és ezzel az ismerttől az ismeretlen felé kell haladnia. A lét rendje ugyanaz, mint a megismerés rendje. Az általános a természettől fogva is jobban ismert, és ezért azt kell alapnak állítani: minden rendszer (ars) kiindulópontjában egy egészen általános definíció áll (*definitio generalissima prima erit*). Ramus ezzel a római jogban benne levő struktúrák feltárásához segített.

Az XVI. században a rendszerezésre törekvő jogászok nagy nevet vívtak ki, de ez inkább csak a meglévő jog rendjének feltalálásra irányult, és nem mint egy ilyen jog gondolati újrakonstruálására. Nagy bizalommal feltették, hogy ez így létezik, csak meg kell ezt találni a szövegekben. Ahogy a szövegkritika is a humanizmus általános jellemzője, úgy az általános rend gondolata is, és lutheránus Melancthon a teológia számára már kezdettől követelte, hogy az anyagát egy rendszerben kell ábrázolni. A rend után kutatva azonban volt, aki arra az álláspontra jutott, hogy nincs az áthagyományozott római jogi szövegekben rend, pl. Johannes Sichard az 1528-as *Lex Romana Visigothorum* kiadásának előszavában az írta, hogy a *Digesta* olyan, mint egy rosszul összeállított, foltokból álló szőnyeg, melyben az ember sem a fejet, sem a lábat nem tudja megkülönböztetni. Ezzel szemben más jogi humanisták ezt vitatták, és egy architektúrát láttak a *Digestában*.

A másik kifejezés az architektúrán kívül az ökonomikusság (*Oeconomia*), melyet már Quintilian úgy vett át a görögtől a római időkben, mint egy problémakör logikus rendben való ábrázolását, és Budé nyomán a jogászok is elkezdtek ebben az időben ezt használni. Budé 1518-ban egy rendszeres kodifikáció tervét is meg-

fogalmazta az ökonomikusság követelményei által ösztönözve, mely gondolatot később aztán széles körben hangoztatni kezdtek. „Ezek a jogászok már egy egységes *ars iuris*-t hoztak volna létre a *Digesta* 50 könyvéből, a *Codex* 12 könyvéből, ezek függelékeiből és Bartolus illetve más elsőrangú jogászok dogmatikájából, és nem egy foltos szöveget, mint azt Tribonianus tette” (Troje 1977:745.) A francia Jacques Cujas a *Digesta* címeinek architektúráját összefüggésben ábrázolva védte ennek hagyományos rendjét, és a címek rendje mögé általánosabb összefüggéseket felmutató gondolatokat csúsztatva igyekezett a rendet létrehozni. Egyáltalán, a joganyagban a rend és az összefüggés felmutatásának első technikája a középkor vége felé sokáig a *Digesta* anyagában a címek közötti összefüggés megteremtését célozta. A „*continuatio rubricae*” az egyes címek közötti kapcsolat, mely lehetett kapcsolódás vagy éppen az ellentmondás rögzítése az adott címek között, és ez mint az első jogi szisztematika (Troje 1967:76–77).

Andreas Alciat kezdte a hagyományos *Digesta*-kommentárokkal szakítást az 1530-ban Bourges-ban a tanításhoz használt művében, melynek előszavában írta, hogy a diákok elégedetlenségének eleget téve tért el az addigi stílustól, melyben az egyes *Digesta*-helyekre számtalan felhalmozódott korábbi véleményt soroltak fel, az uralkodó véleményeket a kérdésben illetve az ezzel vitatkozókat, szó szerinti idézettel minduntalan, és ez nehézkessé tette az alaptézisek megértését. A diákok feléje irányuló kérésének álcázva saját stílusának indokolását írta „Hagyd a látszat-problémákat el, és csak az egyes kérdésekhez tartozó uralkodó véleményeket magyarázd el és alapozd meg nekünk. Kímélj meg bennünket a szó szerinti Bartolus-idézetektől, és inkább saját szavaiddal foglald össze röviden és jól tagoltan a fontos tantételek tartalmát!” (idézi Troje 1977:757). Ezentúl Alciat összefoglalja itt a „diákok kéréseként” a későbbi jogi humanizmus összes központi törekvését: ha más szöveget is be kell vonni az adott szöveg megértésébe, akkor ne csak utalással a hallgatóra bízva annak megkeresését, hanem röviden foglalja maga bele azt ebbe a szövegbe; emellett a jogi szövegek megértésébe vonja be a nem jogi jellegű antik anyagokat is, illetve elegáns latint használjon az elemzésében. Alciat a kommentátoroktól eltérve inkább a glosszátorok stílusához igyekezett visszatérni. Összehasonlítva az abban az időben az olaszoknál kiadott kommentárokkal, az övé sokkal összefogottabb és áttekinthetőbbé vált a jelzett változtatások miatt, noha a későbbi ténylegesen feszes-rendszeres anyagokhoz képest még ő is terjedősen tárgyalta az egyes tételeknél a vonatkozó véleményeket, még ha ezek nem is sokat segítettek a tétel megértésében. Franciscus Duerenus (1509–1559) volt Alciat tanítványai közül az, aki továbbvitte mestere törekvéseit, ám nála a rendszeres tárgyalásra áttérés felerősödött élete későbbi szakaszán.

Az Alciat által elkezdett és Duaren által folytatott utat az exegetikus módszertől a rendszeres irányba való eltávolodást a joganyag ábrázolásában Donellus vitte el a legmesszebb. Ő az anyag leírásában a későbbinek a korábbiából származását igyekezett felmutatni, a különös szintű téziseket az általánosokból levezetni, és az általánosból levezetett fogalmakból fel az általános felé, illetve onnan lefelé a konkrét felé mutatja állandóan az összefüggéseket. Összértékelésben azonban, noha Doneau még jobban elment a rendszeres ábrázolás felé, mint Duaren, mégis

még ő is az exegetikus módszerrel építi fel döntően elemzéseit. Bizonyos anyagában inkább a rendszeres ábrázolás, bizonyos anyagaiban pedig inkább az exegetikus elemzés dominál, vagyis nem állt át teljesen a másik irányra (Osler 2001). Igazi ereje Donellus-nak az egyes részek exegetikus tárgyalásának megtartása mellett az, hogy ezt a szűkebb szabályozási terület egészébe ágyazva rendszeresen tudta ábrázolni, ám a szélesebb rendszerességet átfogóbb jogi területeken már nem tudta keretek közé foglalni.

Ismertté váltak erre az időre a jogi szövegeken túl az átfogó római kultúra szellemi termékei is, és kezdték megismerni a köztársasági Rómától a császári időszakig vezető történelmi változásokat, ugyanígy a Digesta szövegeinek történetisége és a justiniánuszi összeállítás torzításai is ismertek lettek. Ez létrehozta a római jogi szövegekkel való szabadabb bánásmódot, és a korábbi „szent szöveg”-jellegüket felváltotta a tudatosabb-kritikai elemzésük. Egyre inkább az egyes szövegrészek közötti értelmi összhang került a középpontba ennek folyamán, és a Digesta könyveinek egységes értelmi rendszerré formálása, az összetartozó részek kiemelése, a címek közötti összhang megteremtése, és ezután a szövegek és szabályozások kiemelt vezérelvek fényében való megértése vált az új megközelítés középponti törekvéssé. Bourges egyetemén a kálvinisták rendszeres teológia felé törekvése is befolyást is gyakorolt az értelmi rendszerré formált római jog megteremtése felé. Ez különösen Hugo Donellus (1526–1591) műveiben teljesedett ki – Savigny az átfogó fogalmi dogmatikára törekvésénél 250 év múlva mondta, hogy Donellus művei a leginkább használhatók törekvéseinél. (A jogi humanisták itteninél kritikusabb értékeléséhez lásd Osler 2001).

4 Az újkor észjogi természetjogának rendszertörekvései

A korai reneszánsz és humanista szellemi erjedések jogra tett utóhatásán túl egy másik külső szellemi hatást jelentett a jogon belül az értelmi rendszer kialakítása irányában az 1500-as évek második felétől a logikai-matematikai gondolkodás eredményeinek a szellemi élet minden területe felé történő átvitele a franciáktól kiindulva és terjedve egész Európában. Ennek révén először Petrus Ramus majd René Descartes (1599–1646) nézetei és Gallilei természettörvényekre vonatkozó objektív szemlélete az 1600-as évek második felére a szellemi termékek absztrakt elvekből indító felépítését és ellentmondásmentes értelmi rendszerként megkonstruálását ösztönözte mindenhol. A jogi életben ez a rendszergondolat először Johannes Althusius (1557–1638) révén jelent meg, de a holland jogtudományban Hugo Grotius is ezzel az absztrakt-rendszeres jelleggel fejtette ki új, világi alapokra helyezett természetjogi felfogását. *Ennek nyomán az 1600-as évek végétől elterjedő természetjogi gondolkodás összekötve a jog rendszerének gondolatával, lassanként átalakította a korábbi esetjogi jogszemléletet.* A protestáns hollandoktól induló világi természetjog különösen a szintén protestáns német tartományokban terjedt, és az itteni abszolutista hercegi udvarok is felkarolták ezt. Samuel Pufendorf révén az egész jogi élet természetjogi szabályozásra alapozása az 1700-as évek elejére

bevetté vált itt, majd az ő nyomán a logika és matematika professzorából a jog területére átkerült Christian Wolff (1679–1754) műveiben egy részletes természetjogi szabályozást és ennek átfogó fogalmi rendszerét alkotta meg 1750-re (A világi alapokra helyezett, újkori természetjogi eszme fejlődésének szakaszolásához lásd: Thieme 1954:13–42).

Wolff nem volt gyakorló jogász, és csak már matematikában és filozófiában beérkezett tudósként kezdett később a joggal foglalkozni, és fokozatosan kialakított természetjogi rendszere csak átfogó gondolati rendszerének egyik alkalmazási területét képezte. A fogalmaknak egy matematikai pontossággal elrendezett rendszere volt minden területen a célja. Ami Althusisnál még csak program volt, ő azt megvalósította: minden jogtétel logikai kapcsolatban állt más jogtételekkel, és mindig utalt más fogalmakra és jogtételekre, melyek végül egy ellentmondás-mentes gondolati építményt adtak meg nála. Mivel elméletét a fogalmak definíciói alapozták meg, a nyelvi probléma került nála a középpontba, és jogelmélete egy pontos és következetesen használt szaknyelvet követelt meg. Egyetlen szó sem bírhatott ebben több jelentéssel, és egyetlen fogalmat sem lehetett kifejezni több szóval. Az egyértelmű nyelv jelentéseitől függött a gondolatmenet pontossága. Ezzel a tudományos nyelvvel Wolff kielégítette a jogászok pontosság iránti igényét. A szavaknak egy listáját nyújtotta, és ezek használatára az egymásba átfordításhoz egyenleteket, összességében egy szaknyelvet, és ezzel egy lehetőséget, hogy Európa területein latin nélkül, népnyelvileg is működhessen a jog (Hattenhauer 2004:549). Végül is egy generációval utána mindkét nagy német kodifikáció, az osztrákoké és a poroszoké, az ő munkája alapján ment végbe.

A franciáknál hasonlót – egy elméletben megtervezett teljes polgári törvénykönyvet – ebben az időben Robert Joseph Pothier (1699–1772) készített el. Kora egyetemi jogászainak derékhadától eltérő rendszergondolkodását Pothier társadalmi helyzetének önállósága is biztosította, melyet öröksége alapozott meg, megörökölve 21 évesen Orléansban az elnöki bíróság tagságát, és aztán ötven éven keresztül tanított is magántanárként az egyetemen és a bíróságon is dolgozott. Láttá, hogy a hazai jog bizonytalan és problémás, és a római jogot elemezve nagyon alaposan ugyanarra jutott, mint előtte már Hotman, hogy Tribonianus tehetségtelen összeállítása, a Digesta még el is rontotta a klasszikus jogi gondolatokat. Ezért azt kivonatolni és lényegi részekre egyszerűsíteni törekedett hosszú-hosszú évekig, és fő törekvése volt a Corpus juris-ból kiemelni a vezérelveket, majd a vezérelvekre csupaszítva bemutatni azt, teljesen elvetve a ráakódott korábbi masszát. Vagyis azt, amire előtte másfélszáz évvel a jogi humanisták is törekedtek. Különösen a kötelmi jogot rendszerezte úgy, hogy a Code Napoleon készítői alapoztak rá később, de Berlinben is figyeltek munkájára a kodifikációnál a nagy porosz kódex alkotásakor. Ennek ellenére saját korában az egyetemen nem volt sikere stílusának, és csak 50 éves korára nevezték ki professzornak, ugyanígy a bíróságon is állandóan kényelmetlensége volt stílusából és gondolkodásából.

Angliában William Blackstone (1723–1780) tette meg azt, amit Pothier és Wolff. Ő matematikát, logikát és építészetet tanult Oxfordban, majd a Middle Temple-ben ügyvédkedni kezdett, és 35 évesen ment el akadémiai pályára, ahol az

angol jogról tartott előadásokat, és ezzel nagy sikert aratott rögtön. Pályája későbbi éveiben a parlamentbe is bekerült, és később bírói hivatalba is jutott. Kommentárja az angol jogról nagy siker lett, és az 1700-as évek végére 12 kiadást ért meg. Ettől kezdve az angol jogi gyakorlat is kezdte használni. „Blackstone összekötötte a matematikai módszert az angol jogi gyakorlattal és a felvilágosodás filozófiájának gondolataival” (Hattenhauer 2004:557). Ám míg a kontinensen a franciák, a poroszok és később általában a németek majd innen kisugározva az egész európai kontinensen az absztrakt kódexjogot állami jogként megvalósították – és Wolff nyomán Savigny és Puchta vezetése mellett egy absztrakt fogalmi dogmatikára alapozták azt –, addig az angolok megmaradtak az esetjogi konkrétság szintjén a törvényi szabályozás felfutása után is az 1800-as években, és Blackstone elméleti rendszerezése nem került továbbvitelre, és főként nem épült rá erre egy absztrakt kodifikált kódexjog az angolnál. A római jog recepciójának elakadása mellett aztán ez szakította el végletesen a kontinentális jogi élettől az angolokat.

A törvény szó értelmének megváltozását is érdemes kiemelni az 1700-as évek során. Korábban a törvény kifejezést is használták éppúgy az uralkodó rendelkezéseire, mint a többi jelölést – dekrétumot, ediktumot stb. –, de ettől kezdve a szabadság és a visszaélésekkel szembeni garancia jelentése kezdett tapadni a törvény fogalmához. A mindenki általi megismerhetőség, a nyilvánosság és a közérthetőség ezzel együtt kezdett a törvény felé követelmény lenni. A franciáknál már I. Ferenc 1539-ben kötelezővé tette a törvények francia nyelven való szövegezését, az angoloknál ez csak 1731-ben történt meg. (Összehasonlításként: nálunk 1840-re vált véglegessé a törvények latin helyett magyar nyelven szövegezése). E mellett a korábbi egyedi rendelkezések, privilégiumok, leiratok lehetősége is kezdett eltűnni a törvény fogalmából, és csak általánosan kötelező rendelkezéseket lehetett felvenni a tartalmába. Ugyanakkor egyre inkább hangossá vált a követelés az átfogó-rendszeres kodifikáció felé, noha Montesquieu tapasztalatai már ekkor mutatták a sokféleség létét és az európai országok teljes népességének sokféleségét, normavilágának sokszínűségét, és a jogi homogenizálás ellen hatott érveivel, melyekkel óvott túlzott egységesítéstől. De vele szemben inkább Voltaire (1694–1778) győzött, aki azon gúnyolódott írásaiban, hogy egyik faluban más a jog, mint a másikban, és ez ostobaság. Montesquieu-n túl még egy másik konzervatív, a német Justus Möser is tisztán látta kora felvilágosodása túlzott egységességre törekvésének problémáit: „Az igazság mindig ugyanaz marad: minél egyszerűbbek a törvények és általánosabbak a szabályok, annál despotikusabb, szárazabb és szűkkeblű lesz az állam” (idézi tőle Hattenhauer 566).

Visszatérve Wolff konkretizált természetjogi rendszerére és zárt fogalmi rendjének megalkotására, művével a korábbi átfogóbb szinten maradt természetjogi rendszerek átültethető jogi szabály jelleget értek el, és a kodifikációra törekvő II. Frigyes porosz király és nyomában az osztrákok Mária Terézia utasítására átfogó kódexek kidolgozását kezdték el 1750-től. Ebből jött létre több évtized múlva a porosz Landrecht 1792-ben a teljes országos jogot szabályozva, és az osztrák polgári törvénykönyv 1811-ben, mely utóbbi módosításokkal még ma is hatályos.

Egy másik hatás a tudományfelfogás változásából („tudomány az, ami absztrakt elvekből logikailag levezethető!”) és a természetjogi fogalmi rendszerre törekvésből az volt, hogy a gyakorlatba bekapcsolódó és esetjogot elemző egyetemi jogászság fölött egy rendszeres jogfilozófia kezdett kialakulni a németeknél az 1700-as évek vége felé. Az eseti szabályozások elemzése még nem tudomány, csak ha ez egy átfogó gondolati rendszerre kerül visszavezetésre - fakadt ebből a tudományfelfogásból, így a jogtanítás és jogmagyarázat jogtudományként létrehozása az átfogó elvekre visszavezetést kívánta meg. Ez a törekvés eleinte a természetjog átfogó elméleteihez csatolt jogfilozófiaként igyekezett megteremteni a jog egészének elméleti rendszerét az 1700-as évek második felétől, de fokozatosan megindult az ettől leszakadó, önálló jogfilozófia létrehozása Gustav Hugo művei nyomán, a természetjogi alapokat elvetve és a Montesquieu által elindított történeti jogfelfogás alapján. Gustav Hugo kezdeményezéseit továbbgondolva Friedrich Carl von Savigny dolgozta ki az átfogó jogelmélet alapjait, és az ő hatására Georg Friedrich Puchta – visszanyúlva Althusius és Wolff jogfogalmi rendszerre törekvéseire – egy átfogó magánjogi fogalmi rendszer kialakítását állította a középpontba. Vele és Savigny-val az a korábbi törekvés, hogy a jogfilozófia révén a jogtudomány tartalmazzon egy értelmi rendszert, úgy változott meg, hogy *magában a jogban is* meg kell teremteni a rendszert (Bockmöller 1997). Ettől kezdve követelménnyé vált, hogy az ellentmondásmentes értelmi egység miatt az egyes területek szabályozását is mindig a fogalmi rendszerre tekintettel kell megalkotni, és a bírácoknak is az egyes szabályokat a jog fogalmi rendszeréből kell értelmezni a jog alkalmazása során. Ezzel született meg az 1800-as évek első évtizedeire a jogdogmatika követelése, melyet aztán a század végéig több évtizedes fogalmi elemző és rendszerező munkával alkottak meg, elsősorban a német pandektisták, Savigny, Puchta, Windscheid, Jehrings és még egy sor más jogtudós a római jogi intézmények absztrakt fogalmi rendszerre formálásával. A német BGB 1900-ra már ezen épült fel, és a fejlett világ egésze felé elterjedt ez a jogszerkezeti ideál. Ezzel párhuzamosan a büntetőjogban is megindult az eseti büntetőszabályok mögé a rendszeres jogdogmatika kiépítése – itt Anselm von Feuerbach törekvései említhetők úttörőként –, és ugyanígy az eljárásjogok dogmatikai fogalmi rendje is haladt előre. A modern európai egyetemi jogászság – a mindennapi joggyakorlatból jórészt kiemelkedve – az utóbbi másfél évszázadban a tanítás mellett a jogági dogmatikák fogalmi fejlesztéseit végzi el, együttműködve ebben a rutindöntésekből kiemelkedő felsőbbíróság tagjaival.

- ASCHERI, MARIO (1976): Rechtsprechungs- und Konsiliensammlungen. Italien. In Coing, H. (Hg.): *Handbuch der Quellen und Literatur der neuen europäischen Rechtsgeschichte*. Zweiter Band: Neuere Zeit (1500–1800). S. 1114–1221. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. München.
- BROCKMÖLLER, ANNETTE (1997): *Die Entstehung der Rechtstheorie im 19. Jahrhundert in Deutschland*. Nomos Verlagsgesellschaft. Baden-Baden.
- COING, HELMUT (1973): Die juristische Fakultät und ihre Lehrprogramm. In Coing, H. (Hg.): *Handbuch der Quellen und Literatur der neuen europäischen Rechtsgeschichte*. Erster Band: Mittelalter (1100–1500). S. 39–128. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. München.
- FALK, ULRICH (2006): *Consilia. Studien zur Praxis der Rechtsgutachten in der frühen Neuzeit*. Vittorio Klostermann. Frankfurt am Main, 478. p.
- HAJNIK IMRE (1891): *Egyetemes európai jogtörténet. A középkor kezdetétől a francia forradalomig* (Harmadik javított kiadás). Eggenberger Könyvkereskedés, Budapest.
- HAMZA GÁBOR (2002): *Az európai magánjog fejlődése*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- HATTENHAUER, HANS (2004): *Europäische Rechtsgeschichte*. C. F. Müller Verlag, Heidelberg. 4. durchgesehene und erweiterte Auflage.
- HORN, NORBERT (1973): Die legistische Literatur der Kommentatoren und der Ausbreitung des gelehrten Rechts In Coing, H. (Hg.): *Handbuch der Quellen und Literatur der neuen europäischen Rechtsgeschichte*. Erster Band: Mittelalter (1100–1500). S. 261–365. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. München.
- KISCHKE, STEFFEN (2003): *Die Spruchstätigkeit der Juristischen Fakultät Rostock in den Jahren 1628 bis 1657*. Shaker Verlag. Aachen.
- LANGE, HERMANN (1997): *Römisches Recht im Mittelalter*. Band I. Die Glossatoren. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München.
- OSLER, DOUGLAS J. (2001): Images of Legal Humanism. In *Surfaces*, Vol. IX. 1–21. p.
- POKOL BÉLA (2006): Ítélező jogi fakultások. Adalékok a középkori jog szerkezetéhez. *Jogelméleti Szemle*, 2006/4.
- PÓLAY ELEMÉR (1988): *A római jogászok gondolkodásmódja. Kazuisztika és absztrakció*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- RUSZOLY JÓZSEF (1997): *Európa jogtörténete*. Püski Kiadó, Budapest.
- SCHOLZ, JOHANNES-MICHAEL (1976): Rechtsprechungs- und Konsiliensammlungen. Spanien. In Coing, H. (Hg.): *Handbuch der Quellen und Literatur der neuen europäischen Rechtsgeschichte*. Zweiter Band: Neuere Zeit (1500–1800). S. 1271–1318. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. München.
- STEIN, PETER (2005): *A római jog Európa történetében*. Osiris, Budapest.

- SZABÓ BÉLA (2001): Doktor alkotta jog: *Communis opinio doctorum*. In Szabó Miklós (szerk.): *Ius Humanum. Ember alkotta jog*. Műhelytanulmányok. Bíbor Kiadó, Miskolc, 111–156. p.
- THIEME, HANS (1954): *Das Naturrecht und die europäische Privatrechtsgeschichte*. Verlag von Helbing und Lichtenhahn. Basel.
- TROJE, HANS ERICH (1967): Wissenschaftlichkeit und System in der Jurisprudenz des 16. Jahrhunderts. In Blühdorn/Ritter (Hg.) (1967): *Philosophie und Rechtswissenschaft. Zum Problem ihrer Beziehung im 19. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: Klosterman Verlag. 63–97. p.
- TROJE, HANS ERICH (1977): Die Literatur des Gemeinen Rechts unter dem Einfluss des Humanismus. In Coing, H. (Hg.): *Handbuch der Quellen und Literatur der neuen europäischen Rechtsgeschichte*. Zweiter Band: Neuere Zeit (1500–1800). S. 615–795. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. München.
- WAGNER, UDO (1976): Rechtsprechungs- und Konsiliensammlungen. Niederlande. In Coing, H. (Hg.): *Handbuch der Quellen und Literatur der neuen europäischen Rechtsgeschichte*. Zweiter Band: Neuere Zeit (1500–1800). S. 1399–1430. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. München.
- WALTER, GERHARD (1976): Rechtsprechungs- und Konsiliensammlungen. Frankreich. In Coing, H. (Hg.): *Handbuch der Quellen und Literatur der neuen europäischen Rechtsgeschichte*. Zweiter Band: Neuere Zeit (1500–1800). S. 1223–1270. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. München.
- WEIMAR, PETER (1973): Die Legistische Literatur der Glossatorenzeit. In Coing, H. (Hg.): *Handbuch der Quellen und Literatur der neuen europäischen Rechtsgeschichte*. Erster Band: Mittelalter (1100–1500). S. 129–260. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. München.
- WENZEL GUSZTÁV (1869): *Egyetemes európai jogtörténet*. Királyi Egyetemi Magyar Nyomda, Budapest.
- WIEACKER, FRANZ (1967): *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*. 2. neuarbeitete Auflage. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

BÉLA POKOL

RECHTSDOGMATIK UND DAS SINNSYSTEM DES RECHTS –
EINE RECHTSHISTORISCHE SKIZZE

(Zusammenfassung)

In der Studie werden die Differenzierungstendenzen der einzelnen Sinnschichten der modernen Rechts analysiert. Die Heraushebung der Gesetzestexte von der routinmäßigen Gewohnheiten werden von den mittelalterlichen Rechtsaufzeichnungen zu den vernunftrechtlichen Kodifikationen im 18. Jahrhundert ausführlich dargestellt, dann die Entwicklung der Sinnschicht der Rechtsdogmatik wird von den ersten Systematisierungsversuchen von Hugo Donellus und dem juristischen Humanismus durch die vernunftrechtlichen Systematisierung bis der Rechtsdogmatik von Savigny und Puchta analysiert.